

מדריך למורה – חידושי מילים: משקלים

1. מטרות על, מטרות והישגים נדרשים 2
2. מידע כללי ומידע ספציפי למקטע 3
3. תוכן המליאות 5



1. מטרות על, מטרות והישגים נדרשים

ביחידה זו שמנו לנו למטרה לפתח את המודעות הלשונית של התלמידים לדרכי תצורה של מילים ובפרט זו המשלבת שורש ומשקל. התלמידים ייחשפו לנושא בעזרת תחדישי מילים. היחידה בנויה משני שיעורים. הראשון מתמקד בהקניית הדרכים ליצירת מילים תוך דגש על שיבוץ שורש במשקל והשני מתמקד בתרגול וביישום הנלמד. ליחידה זו מצורף אירוע הערכה להערכת הידע. בגלל מורכבות הנושא השיעורים מרווחים יותר כך שהמורה יכולה להוסיף מליאות, פעילויות לימודיות או עבודה נוספת בקבוצות על פי בחירתה.

מטרות בתחום השפה

- לפתח את המודעות הלשונית של התלמידים למבנה המילים.
- להכיר את עקרון תצורת מילים בעברית המתבססת על עיצורי השורש היצוקים במשקל.
- לזהות דרכי תצורה בסיסיות של שמות עצם: קְטָלַת (במשמעות של מחלות), מְקַטֵּל (במשמעות של כלים ומכשירים), קָטַל (במשמעות של בעלי מקצוע), מְקַטֵּלָה (במשמעות של מקומות).
○ להשתמש בידע שנלמד להבנת מילים ולהגייה נכונה.



2. מידע כללי ומידע ספציפי למקטע

יחידה זו עוסקת במבנה המילים. ההתבוננות במבנה המילים מסייעת לפיתוח המודעות המורפולוגית של התלמידים, מודעות שתורמת להעשרת אוצר המילים, הבנת הנקרא, כתיב נכון והגייה תקינה. יחידה זו משלימה את יחידת המדף שעוסקת בנושא השורש. לאחר שלמדו התלמידים על השורש והמשמעות שהוא מעניק למילה, הם לומדים ביחידה זו כי השורש משוּבֵּץ במשקל ושניהם יחדיו תורמים למשמעות המדויקת של המילה. המשקל תורם למשמעות הכללית – הקבוצה שאליה משתייכת המילה, והשורש תורם למשמעותה הייחודית. לדוגמה, המילה "מברג". המשקל הוא משקל של כלים ומכשירים ולכן "מברג" שייך למשפחת הכלים והמכשירים. השורש ב-ר-ג מספר על משמעותו הייחודית של המברג: מבריגים בעזרתו. חשוב שבתחילת היחידה תרענן המורה ידע קודם שקיים אצל התלמידים בנושא השורש ותחזור על ההסבר: למילים בעלות שורש משותף יש ברוב המקרים משמעות משותפת/קרובה. אותיות השורש מופיעות תמיד באותו הסדר.

בתחילת היחידה נחשפים התלמידים לדרכי תצורה של מילים בעברית ובהן:

- הלחמים: חיבור שתי מילים יחדיו ליצירת מילה בעלת משמעות חדשה. לדוגמה: קולנוע, מדרחוב, רמזור, כדוריד ועוד.
- מילה וסופית: חיבור סופית למילת בסיס ליצירת מילה בעלת משמעות חדשה. לדוגמה: עיתונאי, ילדון, ספרייה, שעשועון, כבאות ועוד.
- שורש ותבנית (משקל או בניין): שיבוץ שורש בתוך תבנית ליצירת מילה חדשה. לדוגמה: משתלה, מכבסה, נגר, צהבת, מקדחה, מפסק ועוד. ביחידה נתמקד בשיבוץ שורש במשקל ליצירת שם עצם ולא נדון בשיבוץ שורש בבניין ליצירת פועל.

חלק הארי של היחידה עוסק בהכרת דרך התצורה של שורש ומשקל. בחרנו לתאר את המשקלים בעזרת תרשים שכולל ריבועים וניקוד ולא דרך שימוש באותיות השורש ק-ט-ל. לדעתנו, דרך סימון זו ברורה יותר לתלמידים.

במהלך היחידה אנו עוסקים ב**חידושי מילים**:

- מילים מומצאות על ידי ילדים קטנים שאינן חלק מהשפה העברית
- חידושי מילים של אליעזר בן יהודה והאקדמיה ללשון העברית: חלק ממילים אלו הן בשימוש יומיומי בקרב דוברי העברית וחלקן לא נכנסו לשימוש תדיר בשפה.

העיסוק בחידושי מילים הנו אמצעי להבנת דרכי יצירת המילים בשפה. קל יותר לתלמיד להתבונן "מבחוץ" על מילים שאינן מכיר, לנתח את צורתן ולדון במשמעות שצורה זו מקנה מאשר להתבונן על צורתן של מילים אמיתיות שקיימות בשפה. לאחר שלמד במה להתבונן הוא עושה זאת ביתר קלות גם במילים שהוא מכיר.



שיעור ראשון:

במליאה הפותחת "**מילים מומצאות**" פוגשים התלמידים את כתם שמתחיל לחדש מילים אך הוא לא היחיד. גם ילדים קטנים עושים זאת. התלמידים מאזינים לראפ המושר על ידי ילדים קטנים ובו משובצות מילים מומצאות. הם מאתרים מילים אלו ומחליפים אותן במילים קיימות. כבר בפעילות זו מבינים התלמידים שיש היגיון במילים המומצאות. הרי עובדה היא שניתן לפענח למה התכוון הילד הקטן. הדיון מתמקד בהיכרות של התלמידים עם מילים מומצאות ובחוויה שבעניין. ההנחיות המפורטות למליאה זו מופיעות בהמשך.

בפעילות "**דרכי יצירת מילים**" מתבססת ההבנה כי מילים מומצאות מתבססות על מילים קיימות בשפה וכי הן נוצרות באותן הדרכים שנוצרות מילים בעברית. בפעילות זו אנו מזכירים שלוש דרכי יצירה של מילים בעברית (פירוט למעלה). ביחידה הנוכחית אנו מתמקדים בדרך של שיבוץ שורש במשקל. בפעילות "יש לי צחקת" מכירים התלמידים את המשקל קְטָלַת (מחלות) ומְקָטַל (מכשירים וכלים). במהלך הפעילות התלמידים מפתחים את המודעות המפורשת למושג "משקל" ומבינים כי המשקל מעניק למילה את המשמעות הכללית שלה – הקבוצה שאליה היא משתייכת.

המליאה: שורש בתוך משקל מסכמת את תהליך ההקניה של שיעור זה. במהלך המליאה יכירו התלמידים שני משקלים נוספים: קְטָל ומְקָטַל. ההנחיות המפורטות למליאה זו מופיעות בהמשך.

שיעור שני:

במליאה הפותחת יש להתייחס לנלמד בשיעור הקודם ולדון במילים מומצאות שנאספו על ידי התלמידים. הנחיות מפורטות למליאה זו ניתנות בהמשך.

בפעילות **חידושי מילים** מתרגלים התלמידים את מה שנלמד בעזרת מילים שחידש אליעזר בן יהודה ומילים שחידשה האקדמיה ללשון העברית. התלמידים מיישמים את הידע שנלמד על משמעות המשקלים ומפענחים בעזרתו חידושי מילים כמו מְצָלָה, רְגָשָׁת, מְדָגֵשׁ ועוד. יישום נוסף בידע שנלמד מבצעים התלמידים בפעילות **איך אומרים נכון?** בפעילות זו הם נעזרים במשקל מְקָטַל כדי לדעת כיצד הוגים נכון שמות עצם כמו מגהץ, מקרר, מחשב ובמשקל מְקָטַל כדי לדעת כיצד הוגים נכון שמות עצם כמו מרפאה, מכבסה, משתלה ומספרה.

לסיכום היחידה מומלץ לערוך **מליאה מסכמת** של הנושא (פירוט בהמשך).



3. תוכן המליאות

שיעור ראשון:

מליאה: מילים מומצאות

המסך הראשון מהווה פתיחה משעשעת לנושא השיעור – חידושי מילים. כתם ממציא מילים שאינן קיימות בשפה, והבלש מגלה שכתם לא היחיד שעושה זאת. ניתן לשאול את התלמידים:

מה מסך זה מעורר בכם?

מהן המילים שמופיעות בו?

האם זו הפעם הראשונה שאתם נחשפים למילים מומצאות? אם לא, מתי נחשפתם למילים כאלה בעבר?

במסך השני מוצג שיר ראפ ובו משולבות מילים שהמציאו ילדים קטנים.

בעקבות האזנה ראשונית לשיר יתנהל דיון המתייחס לנקודות הבאות:

מה מיוחד בשיר שהוצג?

אילו מילים מומצאות יש בו?

מה אתם מרגישים כשאתם שומעים או קוראים מילים שהמציאו ילדים קטנים?

לאחר מכן ניתן לנסות ולהחליף את המילים המומצאות במילים אמיתיות ולשאול:

כיצד ידעתם לאיזו מילה התכוון הילד? יש להשתמש בדוגמאות. לרשות המורה מסך 3 ובו טקסט עם מילות הראפ שניתן לערוך אותו.

יש להדגיש את העובדה שאף על פי שהתלמידים אף פעם לא שמעו את המילים האלה, כולם יכולים להבין אותן ואפילו להמציא עוד. ניתן לשאול מה עוזר להבין ולהמציא את המילים האלה ולקבל כל הסבר המעיד על אנלוגיות, דמיון או גזירה ממילים אחרות וייתכן אף שהילדים יעלו את מושג השורש.

יש לעודד את התלמידים לתת דוגמאות למילים ולסיטואציות נוספות שבהן ניתן לשמוע מילים מומצאות (לשון ילדים, ספרים, עולים חדשים, פרסומות...)

חשוב לאסוף מילים מומצאות שהתלמידים שמעו מאחיהם הקטנים או אמרו בעצמם. יש להזמין את התלמידים לשאול את הוריהם על מילים שהמציאו בילדותם ולהתחיל לאסוף מילים מומצאות שהם נחשפים אליהם. ניתן להקצות מקום מיוחד בכיתה שבו ייבנה מאגר של מילים מומצאות. בנוסף, התלמידים מוזמנים לאסוף מילים מומצאות המופיעות בעיתונות ובספרים. המילים שנאספו יידונו בשיעור השני.



במסך הרביעי מוצג השיר עם הראפ המתוקן ובמסך החמישי מוצגים בפני התלמידים נושא השיעור ומטרתו.

מילות הראפ:

לאח שלנו העשר
ליום הולדת 10
כתבנו מברכה
ליום הולדתך -
אתה כזה אח מהמם,
איתך אף פעם לא משעמם.
משחק כדורסל, אוהב כדורעף,
וכל הזמן מדחוף את האף.
אוהב גם ריצה, אבל רץ כמו צב
ותמיד מתלונן שמתופס לו הגב.
אתה חושב שאתה הצלמן של השכונה,
אבל עדיף שאתה לא תהיה בתמונה.
כשאתה מחזיק מגזרים חייבים להיזהר
כי אי אפשר לדעת איך זה יגמר.
הי אחינו – מה אתה מתעלב?
אתה יודע שזה בא מהלב.
רק רצינו לכתוב ברכה מכוּיפת
שהאהבה ממנה נודפת.
ועכשיו לילה טוב, אנחנו מכאן עפים
כי אנחנו ממש מעויפים...

מליאה: שורש בתוך משקל

מליאה לסיכום שיבוץ שורש במשקל
אחת הדרכים ליצירת מילים בעברית היא שיבוץ שורש במשקל. במהלך הפעילות הזכרנו את המשקלים
קִטְלָה (מחלות) וּמְקַטֵּל (מכשירים וכלים). (השימוש בשורש
ק-ט-ל לציון משקלים נועד למורים בלבד. המשקלים מיוצגים לתלמידים מיוצגים על ידי ריבועים שמציינים
מקום ריק לאותיות השורש וניקוד).
המורה תציג את תוצרי התלמידים באמצעות טעינת משימה או גלריה.



חשוב לדבר על כך שכל משקל מעניק למילה את המשמעות הכללית וכל שורש מעניק משמעות מיוחדת. המשקל "מְקַטֵּל" מעניק למילה "מְגַהֵץ" משמעות של מכשירים, והשורש ג-ה-צ מעניק את המשמעות המיוחדת שזהו מכשיר שמגהץ. בשלב זה ניתן להציג שוב את הסרטונים המדגימים שיבוץ שורש במשקל. יש לחשוף את התלמידים גם למשקלים נוספים: מְקַטֵּל וקְטַל. יש לבדוק את המשמעות שלהם בעזרת מילים נוספות ולהדגים כי משקל מְקַטֵּל מעניק למילה "מספרה" למשל משמעות של מקומות, והשורש ס-פ-ר מעניק את המשמעות המיוחדת של מקום שמסתפרים בו. משקל קְטַל מעניק למילה צָבַע למשל משמעות של בעל מקצוע, והשורש צ-ב-ע מעניק את המשמעות המיוחדת של צביעה. לתרגול נוסף מומלץ לחלק את הכיתה למשקלים השונים שנלמדו. כל קבוצה תמציא מילים לפי המשקל שלה. לדוגמה, קבוצת המחלות תמציא מילים למי שאוכל כל היום (אֶכֶּלֶת), מי שכועס כל היום (כֹּעֶסֶת), מי שישן כל היום (יִשְׁנֶת) וכו'.

קבוצת המכשירים/ כלים תמציא מכשיר שסופג (מְסַפֵּג), מכשיר שסופר (מְסַפֵּר) ועוד.

פעילות נוספת: ניתן לערוך תחרות – איזו קבוצה מוצאת כמה שיותר מילים אמיתיות השייכות למשקל מסוים. יש להדגיש את העובדה שלכל משקל יש משמעות משלו, אך לא מחייב שכל המכשירים/ כלים יהיו במשקל מְקַטֵּל (יש מודד חום!), כל המחלות יהיו במשקל קְטַלֵּת (יש אבעבועות רוח!) וכדומה. בנוסף, לא כל מילה במשקל מְקַטֵּל היא מכשיר ולא כל מילה במשקל קְטַלֵּת היא מחלה (לדוגמה, "טִיֶּסֶת" אינה מחלה וגם לא "נִיֶּרֶת").

שיעור שני:

מליאה פותחת

במליאה זו יש לחזור על מה שנלמד בשיעור הקודם – הדרכים ליצירת מילים בעברית ובפרט שיבוץ שורש במשקל. ניתן להיעזר במילים שמופיעות על המסך ולדון בדרכי יצירתן. המילים מופיעות בתבנית של שאלה פתוחה כך שניתן לערוך, למחוק ולהוסיף סופיות תחילות וכו'. לאחר מכן יש לדון במילים המומצאות שאספו התלמידים (מילים ששמעו, מילים שאמרו בילדותם, מילים שמצאו בספרים). מטרת הדיון היא לאפשר הנאה ממילים אלו ולחשוב אם ניתן להסביר מדוע נוצרו כך המילים (לדוגמה, אם ילד מצא את המילה "מוגפת", ניתן להסביר זאת בעזרת המילה "מגפיים" ופעלים כמו "שומרת", "אוכלת" ועוד). חשוב לעשות את ההבחנה בין מילים אמיתיות ומילים מומצאות שאינן קיימות במציאות.

מליאה מסכמת

מליאה זו מסכמת את הנושא הנלמד ומתייחסת לתרומת הנלמד לחיי היום יום, הן מבחינת הבנת משמעויות של מילים והן מבחינת הגייה נכונה. יש לדון עם התלמידים מדוע חשוב להגות נכון את המילים? מה אפשר לעשות אם לא יודעים כיצד להגות מילה? איך הידע שרכשנו על משקלים עוזר לנו בהגיית מילים? איך נוכל לזכור כיצד להגות מילים? (לדוגמה, כדי לדעת איך הוגים נכון שמות של מקומות במשקל מְקַטֵּל ניתן להיעזר במילה "משטרה" – כמו שב"משטרה" יש חיריק גם ב"מספרה" יש חיריק).

